

מביזה לביזה: ישראל ורכוש הפליטים הפלסטינים

סוהאד בשארה¹

עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל

ידוע לכל, ואין זה סוד, כי מדינת ישראל מכחישה את סיפור הפליטות הפלסטיני. ההכחשה הזאת מגיעה לשיאה כשמדינת ישראל מוכנה להפר את חוקיה-שלה ואת המשפט הבינלאומי הרלוונטי לעניין השמירה על נכסי הפליטים. דיני המלחמה קובעים כי מותר למדינה להקפיא את נכסי הפליטים של "האויב", אך אסור לה להפקיע אותם כליל. על המדינה להבטיח את שמירת הנכסים ואת החזרתם עם סיום המלחמה. כך גם נקבע במשפטי נירנברג². לכן מדינת ישראל הצהירה, כי היא מקימה את מוסד האפוטרופוס לנכסי הנפקדים, כדי לשמור על נכסים אלה. בתי המשפט בישראל אישרו, ויותר מפעם אחת, כי אין מדובר בהפקעה אלא בשמירה על נכסים. זוהי העמדה הרשמית של מדינת ישראל. אבל לאחרונה, בתוכנית הפרטת הקרקעות, נוקטת מדינת ישראל פעולות המנוגדות להבטחותיה הרשמיות. במשפט הבינלאומי, פעילות זו מוגדרת "ביזה" ("plunder") והיא מנוגדת, בין היתר, לתקנה 46 לתקנות הנספחות לאמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה משנת 1907, אשר קובעת את הצורך בכיבוד זכות הקניין הפרטי ואוסרת באופן מפורש על הפקעת רכוש זה.

במלחמה ב-1948 גורשו משטח פלסטין המנדטורית יותר ממחצית מבני העם הפלסטיני (כ-800,000 פלסטינים), שנהפכו לפליטים במדינות ערב השכנות, ונהרסו כ-531 כפרים. הפליטים הפלסטינים השאירו אחריהם רכוש רב, הכולל את בתיהם ואדמותיהם, בתי עסק ומפעלים, חשבונות בנק פרטיים ועסקיים ורכוש דניידי רב. ב-1950 חוקקה הכנסת את חוק נכסי נפקדים, תש"י-1950 (להלן: "חוק נכסי נפקדים"), אשר לפיו הועברו כלל הנכסים שהיו בבעלות הפליטים הפלסטינים או בחזקתם וכן נכסים שהפליטים נהנו מהם, לשליטתה של מדינת ישראל. במליאת הכנסת, שבה הוצגה הצעת החוק הנ"ל, עמד חבר הכנסת אז, יוסף לם, על מטרתו המרכזית של החוק. בין השאר הסביר לם, כי "חוק זה מתכוון לשמור על נכסי הנפקדים לשם מטרות שעוד ייקבעו על-ידי הכנסת... חוט השדרה של החוק הוא בלי ספק – לשמור על נכסי הנפקדים"³.

¹ עורכת דין, ראש המחלקה לקרקעות ולתכנון בעדאלה. המאמר פורסם לראשונה באתר "העוקץ" ב-25.9.2009. ראו <http://www.haokets.org/default.asp?PageID=10&ItemID=4516>

² בתיק מס' 10 במשפטי נירנברג, *US Military Tribunal at Nuremberg, US v. Alfred Krupp et al.*, היתה התייחסות להפקעת נכסים לאחר סיום הלחימה במלחמת העולם השנייה. בית הדין קבע, בין היתר, כי ההפקעה מהווה הפרה של סעיף 46 לתקנות האג האוסר, כאמור, על הפקעת רכוש פרטי.

³ **דברי הכנסת**, כרך 4, עמ' 952.

בשנת 1954 דיווח האפוטרופוס לנכסי הנפקדים על הימצאותם של כ-4,450,000 דונם של נכסי נפקדים בשליטתו⁴, מהם כ-3,310,000 דונם אדמות חקלאיות, כ-1,000,000 דונם בכפרים המאוכלסים ערבים וכ-150,000 דונם אדמה עירונית. מיד אחרי המלחמה התיישבו כ-146,000 יהודים בבניינים השייכים לפליטים הפלסטינים בערים כמו עכו, יפו, חיפה וירושלים⁵.

מי יכול לעמוד בפני הפיתוי? מדינת ישראל הטרייה החלה באופן מיידי בהנבת פירות מנכסים אלה, שסייעו לשגשוג כלכלתה. בידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים היו בשנת 1948-1949 כ-21,487 חוזי חכירה במגזר העירוני, אשר הכניסו לקופת המדינה החדשה כ-501,000 ל"י. בשנת 1952-1953 הוחכרו כ-60,504 נכסים, אשר הכניסו לקופת המדינה כ-3,583,543 ל"י. בשנים 1948-1953 הוחכרו בסך הכל כ-244,564 נכסים במגזר העירוני, שההכנסה מהם הסתכמה בכ-11,453,543 ל"י⁶. את הסכומים הנכבדים האלה זקפה המדינה לטובת הכנסתה, מנכסים שבזזה מהפליטים הפלסטינים. לסכומים אלה יש להוסיף כמובן הכנסות מיבולי השדות החקלאיים, שהפליטים הפלסטינים לא הספיקו ליהנות מהם. במכתב אל ראש הממשלה, מ-24.3.1949, מסכם האפוטרופוס לנכסי הנפקדים:

"הנכסים דניידי: נאספו בערים והכפרים הנטושים והובאו למחסנים. לאחר רישומם והערכתם על ידי מומחים נמכרו בחלקם הגדול לצבא ההגנה לישראל, למחלקות הממשלה, לסוכנות היהודית ולפרטים"

...

⁴ לאומדן נכסי הפליטים הפלסטינים בישראל נעשו מספר הערכות, המסוכמות בטבלה שלהלן:

המקור	הערכת היקף נכסי הפליטים הפלסטינים (דונם)
הערכות האומות המאוחדות	
UNCCP (1951), ללא מחוז באר שבע	4,186,012
כולל מחוז באר שבע	16,329,707
UNCCP הערכה פרטנית (1964)	7,069,091
הערכות על ידי פלסטינים	
סעד באידס (1951)	9,300,000
יוסף סאיג (1966)	6,611,250
הערכות ישראליות	
ועדת ויץ, דנין ליפשיץ (1948)	2,008,114
יוסף ויץ (1950), לא כולל מחוז באר שבע	3,584,600
משרד האפוטרופוס לנכסי נפקדים (נכסים שהיו בשליטתו בספטמבר 1954)	4,450,000
משרד החקלאות הישראלי (1949)	16,593,000
ההערכה ללא מחוז באר שבע	4,093,000

האומדנים הנ"ל נאספו כולם מהמקור להלן: Michael R. Fishbach (2003) "Records of Dispossession – Palestinian Refugee Property and the Arab-Israeli Conflict", Columbia University Press, New York

⁵ Michael R. Fishbach (2003) "Records of Dispossession – Palestinian Refugee Property and the Arab-Israeli Conflict", Columbia University Press, New York עמ' 11.

⁶ ראו הערה 2 לעיל, עמ' 33.

מפעלי תעשייה ומלאכה נמסרו ברובם (מחרטות וכו') לתעשייה צבאית – סוגים אחרים של מפעלי תעשייה שונים בערי הארץ, טחנות קמח ובתי-חרשת לקרח וכו' הופעלו על ידי מוסדות קואופרטיביים ועל ידי פרטים.

הקרקעות מוחכרות למשקים ואיכרים על ידי משרד החקלאות – חלק מהמטעים מעובד על ידי מחלקה זו וחלק מוכר על ידי משרד החקלאות למשקים ולפרטים.

המחלקה הזו עיבדה שטחים נרחבים של מטעי זיתים (50,000 דונם) והשיגה בזה כמה מטרות:

- א. סיפקו 500 טון שמן למשק המדינה
- ב. (סיפקו) חלק מהתוצרת (150 טון) לארצות הברית תמורת דביזה.
- ג. העסקנו בעבודה אלפי פלחים שהתפרנסו מעבודת מסיק הזיתים.

ד. נכבש ענף כלכלה חשוב ושולב במשק המדינה.

... המחלקה הכפרית ריכזה את הטרקטורים. לאחר שסופק לצבא בתור ראשון כל מה שהיה דרוש לו, חולקו יתרם למשקים לפי אישור משרד החקלאות.

...

ההכנסה מחיסול נכסי דנידי, משכירות ומהסקטור החקלאי מסתכמת לסוף חודש פברואר בקירוב ל- 3,3/4 מיליון ל"י⁷.
(ההדגשה לא במקור)

אך הביזה לא הוגבלה רק לאלה. באוגוסט 1951, במסגרת "דו"ח כספי לשנה המסתיימת ביום 31.3.51", דיווח האפוטרופוס לנכסי נפקדים לשר האוצר כי:
"ההכנסות הגדולות בסעיף גביות ע"ח נפקדים מסתברת בהוצאת הסך של 582,000 ל"י מפקדונות הנפקדים בבנק ברקליס"⁸.

כיום, בעידן המשבר הכלכלי העולמי, פוסעת ממשלת ישראל צעד נוסף קדימה בהליכי הביזה של נכסי הפליטים. הפעם מדובר במכירת חיסול של חלק מנכסים אלה, במסגרת הליכי הרפורמה במינהל מקרקעי ישראל. ב-3 באוגוסט 2009 אישרה הכנסת את הצעת חוק מינהל מקרקעי ישראל

⁷ ראו מכתבו של ד' שפירר, האפוטרופוס לנכסי נפקדים, לראש הממשלה. 24.3.1949. גנזך המדינה, תיק 5440/1578.

⁸ ראו דו"ח כספי לשנה המסתיימת ב-31 במרס 1951, מאת פ' פורת, האפוטרופוס לנכסי נפקדים, 21.8.1951, גנזך המדינה, תיק 5440/1582.

(תיקון מס' 7), התשס"ט-2009, שהוא הלכה למעשה רפורמה כוללת בניהול המקרקעין שבבעלות מדינת ישראל, רשות הפיתוח והקרן קיימת לישראל, המהווים כ-93% משטח המדינה (להלן: "חוק הרפורמה"). במסגרת הרפורמה תחל מדינת ישראל בהליך הפרטת קרקעות בשטחים בנויים ובשטחים מתוכננים לפיתוח. הליך ההפרטה משמעו העברת זכויות הבעלות במקרקעין אלה לידיים פרטיות. היקף הקרקעות שיעברו את תהליך ההפרטה מוערך ב-800,000 דונם (4% משטח המדינה). החוק החדש יביא להפרטת נכסים רבים השייכים לפליטים הפלסטינים, אשר מוחזקים על ידי האפוטרופוס לנכסי הנפקדים ורשות הפיתוח⁹.

מלבד העובדה כי מדיניות הפרטה זו תסכל כל אפשרות עתידית להחזרת הקרקעות הללו לידי בעליהן המקוריים, תפגע בזכותם החוקתית לקניין ותהיה מנוגדת הן לחוק הישראלי והן למשפט הבינלאומי ההומניטרי, כאמור, מכירה זו שוב תכניס לקופת המדינה – שכבר אינה טרייה – סכומי כסף נכבדים בעידן הכלכלי החדש. אגב, חייבים להגיד כי מדינת ישראל מגלה עקביות במדיניות הביזה שלה. הפעם לא רק נכסי הנפקדים עומדים על הפרק, אלא גם שטחי ההתנחלויות במזרח ירושלים וברמת הגולן הכבושים משנת 1967, אשר חוק הרפורמה חל עליהם מתוקף סיפוחם הבלתי חוקי של אזורים אלה לשטחה של מדינת ישראל¹⁰.

נראה כי עניין ההתנגדות לשיבתם של הפלסטינים אינו נוגע רק בצורך בשמירה על רוב יהודי בתחומי הקו הירוק, כטענת מדינת ישראל, אלא גם מקים צורך להניב רווחים מנכסי הפליטים עצמם. כך הצורך בשמירה על רוב יהודי מצדיק לא רק ביצוע עוולות היסטוריות כמו "יצירת פליטות פלסטינית", אלא גם את המשך ביצוע העוולות. הישראלים מתעלמים מפעילות הביזה הזאת, שאינה מעוררת ולו שיח ציבורי רזה ומצומק, ולעומת זה הם מתפלאים עד היום מדוע הפלסטינים אינם מוכנים להכיר במדינה בהגדרתה כמדינה יהודית. למדינת ישראל מותר כנראה להתכחש ל"אל-נכבה", שהיא אחד היסודות המכוננים בהיסטוריה של העם הפלסטיני, והיא גם מבקשת לאסור על האזרחים הפלסטינים לציין את זכרה. אבל בד בבד היא מבקשת שהקורבן יכיר ביסוד המכונן של מדינת ישראל, אשר הביא להפיכתו לקורבן – וכל זה מתרחש בעוד מדינת ישראל ממשיכה לרמוס את המשפט הבינלאומי ההומניטרי הנוגע לזכויותיהם של הפליטים.

⁹ ראו נייר עמדה של עדאלה, ביקורת על טיוטת הצעת חוק מינהל מקרקעי ישראל, יולי 2009. ניתן לעיון בכתובת

http://www.adalah.org/newsletter/heb/jul09/Position_Paper_on_Land_Reform_Bill_july_2009.pdf
¹⁰ ראו נייר עמדה של עדאלה על הפרטת הקרקעות של ההתנחלויות ברמת הגולן ובמזרח ירושלים, אוגוסט 2009. ניתן לעיון בכתובת

http://www.adalah.org/features/land/Position_Paper_on_Land_Reform_and_EJ_and_GH_settlements_English_Final%5B1%5D.pdf